

„Beskeden mand“ Landalmuen som politisk faktor i dansk senmiddelalder. En skitse

AF MICHAEL HERTZ

1. Indledning

Da latinen som skriftsprog i tingsvidnesbyrd omkring år 1400 afløstes af dansk, optrådte vendingen »beskeden mand« som titulær betegnelse på linje med f.eks.: »værdige fader«, »hr.«, »ærlig og velbyrdig«, »strenge ridder«, »a vapn« m.fl. Af vendingens ordlyd og de sammenhænge, hvori den blev anvendt, fremgår det, at den »beskedne« mand ikke har tilhørt samfundets privilegerede – biskopperne, abbederne, prælaterne, det hele menige kleresi samt riddere og svende, som vi ser dem præsenteret i håndfæstningerne. Den beskedne mand har tilhørt almuen, den i købstæderne som den på landet – »borgere og købstedmænd, bønder og mene almue«, for at blive i håndfæstningernes sprogdragt¹, og vendingen »beskeden mand« vil i det følgende hjælpe os i forsøget på at spore især landalmuens deltagelse i det offentlige liv indenfor det tidsrum, hvor det danske samfund udviklede sig til et stændersamfund med stænderdelte rigsdage og standspræget lovgivning. Med de rammer undersøgelsen er tilrettelagt efter, vil det sige, fra Erik af Pommerns tronfragselse 1439 og til Christiern 2.s fald 1523.

Sigtet med undersøgelsen har været at fornemme rækkevidden af landalmuens politiske indflydelse ved hjælp af tingsvidnesbyrd. Som det vil være bekendt både fra monografier og håndbøger, var datidens bondestand ikke begunstiget i forfatningsmæssig henseende. Som Aksel E. Christensen har udtrykt det, var den ene af alle stænder karakteriseret ved sine forpligtelser, uden at den var i besiddelse af egentlige forrettigheder². Ser vi bort fra ydelsen af afgifter, var rammerne for bondestandens deltagelse i samfundets anliggender egentlig ganske få. Bortset fra landsbygilderne og evt. andre gilder på landet – om hvis virksomhed der i øvrigt foreligger meget få efterretninger – var de lokale tingforsamlinger sammen med landstingene de eneste legale organer, hvor bondestandens meninger og ønsker kunne komme til udtryk. Ganske vist skal landstingenes politiske rolle være udspillet ved år 1500³, ikke desmindre vil vi indlede fremstillingen med at skildre især herredstingenes sammensætning, virke og samfundsposition, og fortsætte den

1. Aksel E. Christensen: Det danske Stændersamfund. Festskrift Astrid Friis, 1963, 33 f.

2. Aksel E. Christensen: Kongemagt og Aristokrati, 1945, s. 127.

3. Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, 1971, s. 299.

med at skildre de ændringer i samfundet, som kan tænkes registreret blandt de personer, som udgjorde landalmuen, og som dermed kan have fremkaldt reaktioner hos den. Fremstillingen vil berøre selvejets betydning, vornedskabets sandsynlige oprindelse, herlighedsrettigheder bl.a. til skov og jagt, handelslovgivningen og regeringens og domstolenes behandling af initiativer, som udgik fra landalmuen.

Spørgsmålet kan også formuleres således: Hvilke initiativer fra det øvrige samfund har ramt landbefolkningen, hvordan har den reageret, og hvordan har det øvrige samfund reageret på samfundsmæssige initiativer, som udgik fra landbefolkningen. I denne form har spørgsmålet ikke været behandlet i enkeltfremstillinger; en række tilgrænsende problemer har derimod været genstand for – ofte indgående – bearbejdning, hvad der har haft betydning i nærværende sammenhæng.

Stænderbegrebet og stænderstatens udvikling har Aksel E. Christensen behandlet i en afhandling fra 1963⁴. Begrebet adel er i disse år genstand for omfortolkning. Knud Pranges påvisning i denne skriftrække af flydende grænser mellem lavadel og selvejere⁵, og forekomsten af »funktionær«-adel med beskedent ejendoms gods – om noget, som Erik Ulsig, Troels Dahlerup og Thelma Jexlev har påvist i forskellige sammenhænge⁶, udvider det med væsentlige facetter. Den opfattelse af dels købstadspolitikken, dels prælatgejstlighedens magtekspansion som afgørende elementer i samfundsdynamikken i senmiddelalderen, som bliver fremført i det følgende, er baseret på afhandlinger af Orla Vestergaard⁷ og N. Skyum Nielsen⁸ fra henholdsvis 1966 og 1955. Fremstillingen af lovgivningen og lovhåndhævelsen i almindelighed er baseret på William Christensens doktorafhandling fra 1903⁹, og udgangspunktet for den nærværende behandling af vornedskabet er en afhandling af J. Steenstrup fra 1886¹⁰. Selv om forløbet af de såkaldte »bondeopstande« ikke ligger inden for de rammer, der er lagt for fremstillingen, vil det være rimeligt at anføre Knud Fabricius's stadig grundlæggende redegørelse for traditionsforholdene omkring slaget ved Skt. Jørgensbjerg 1441¹¹ og A. Heises forløbet af jyske bondeopstande på Frederik 1's tid¹² fordi man her som tillige allerede i Allens og senere Lars J. Larssons behandling af de skånske bondeuroligheder i 1525 finder redegørelse for variationer i de handlingsmønstre, som adelige anlagde overfor de oprørske, og som spændte fra aktiv bekæmpelse til tilslutning.

4. Det danske Stændersamfunds epoker, et rids. Festskrift Astrid Friis, 1963, s. 29ff.

5. Bol og By 5, 1964, s. 66 f.

6. Erik Ulsig: Danske Adelsgodser i Middelalderen, 1968, ss. 251, 270 passim – Troels Dahlerup: Lavadelens krise i dansk senmiddelalder, H. T. 12. r. VI s. 34. Thelma Jexlev: Fra dansk senmiddelalder, 1976, s. 69 ff.

7. Forkøb, landkøb og forprang i middelalderlig dansk handelslovgivning. Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen, 1966 s. 185 ff.

8. Ærkekonge og ærkebiskop. Scandia bd. 23 s. 1 ff.

9. Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede, 1903.

10. Vornedskabet hos den danske Bonde. H. T. 5. r. VI 339 ff.

11. Bondeoprøret 1441, H. T. 7. r. II 455 ff.

12. Bondeopløb i Jylland i Frederik 1's tid. H. T. 4. r. V 269 ff.

Interessant er navnlig den nordskånske lavadels forhold under urolighederne i 1525¹³. I øvrigt bygger den følgende fremstilling på gennemgang af det i repertoiret registrerede brevmateriale¹⁴ samt de kongelige s.k. brevbøger fra Christiern 2's og Frederik 1's tid¹⁵.

2. Lovgivning og ting

Endnu ved slutningen af middelalderen skulle nye love i princippet vedtages på landstingene i Viborg, Ringsted og Lund, og almuen havde således formel mulighed for at øve indflydelse på lovgivningen. Praksis antyder imidlertid en betydelig rummelighed i opfattelsen af korrekt statsret, hvilket naturligvis kan hænge sammen med lakuner i kildematerialet. Mens en serie vigtige forordninger i Christoffer af Bayerns regeringstid synes vedtaget og sat i kraft udenom landstingene – således: landefredsforordningen 12. juni 1442, forbuddet mod at bære våben 5. juli samme år og den bekendte tiendedom af 7. januar 1443, hvormed biskopperne i Jylland og Fyn opnåede fuld bispetiende, – blev under Christiern 1 hans såkaldte privilegium 14. maj 1456 og hans forordning for Nørrejylland 1. september 1466 m. fl. a. vedtaget på landsting¹. En særlig sjællandsk landefred synes i 1468 at have været forhandlet på landstinget i Ringsted mellem kongen og tingalmuen², og Lollands vilkår, som vi gentagne gange skal vende tilbage til, blev 1446 vedtaget på Lollandsfar landsting. Men den oprindelige version af Fyns vedtægt fra 1473 er udstedt af Christiern 1 i København.

Samme rummelighed i proceduren har William Christensen påvist i almuens adgang til bevilling af ekstraskatter. Under Erik af Pommern og Christiern 1 forudsattes hertil alene rigsrådets fuldbyrd og vilje, men under kongerne Hans og Christiern 2 fordrede håndfæstningerne tillige »nogen almuens« samtykke. Imidlertid blev der allerede under Christiern 1 i 1467 forhandlet landehjælp med almuen på Sjællands landsting. Men de samtidige skattebreve fra Jylland og Fyn nævner i denne sammenhæng alene rigsrådets samtykke³. Da Christiern 2 i 1517 krævede udbudspenge, instruerede han Mogens Krummedige om, hvordan han skulle tinge med almuen om beløbets størrelse. Hvert læg skulle ikke gerne give mindre end 12½ mark⁴. Da det af kvittancer for de indbetalte udbudspenge frem-

13. Allen: De tre nordiske Rigers Historie ... II, 1 s. 18. Lars J. Larsson: Sören Norbys skånska uppror. Scandia bd. 30 s. 243 f.

14. K. Erslev, William Christensen (ed.): Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis 1. række og 2. række – Herefter: Rept. I (+ brevnummer) hhv. Rept. II (+ brevnummer).

15. Udgivet hhv. i Suhms samlinger 2 (1781–84) og Suhms nye samlinger 1–3 (1792–94) samt i K. Erslev og Møllerup: Kong Frederik 1's danske registranter (1879) – Herefter Frederik 1's reg.. (+ dato).

1. Aarsberetninger for Geheimearchivet (herefter: Aarsberetninger) V. 67.

2. Kolderup Rosenvinge: Gamle danske Domme i Uddrag, I 5.

3. William Christensen: anf. a. 533 – jvf. Rept. II 2316.

4. Da. Mag. 3. R. II 139.

går, at frikøbssummen har varieret fra sted til sted, er det jo sandsynligt, at myndighederne tillagde almuens argumenter nogen vægt⁵.

I øvrigt ved vi ikke, hvorledes forhandlingerne om lovgivning og skatter udspandt sig. Udelukkes kan det ikke, at en forkyndelse for tingalmuen under måske visse hævdvundne former er blevet opfattet som en »vedtagelse« af tinget. »Tirsdag efter Nytårsdag var vi på Höks herreds ting at høre vor nådige herres brev lydende på gengærd«, hedder det i et tingsvidne fra 1509⁶. Den såkaldte »vedtægt« med almuen i Vends herred fra 1440 er indholdsmæssigt et skinbarligt diktat fra myndighedernes side. Men ved forelæggelsen på herredstinget overfor to udsete repræsentanter fra hvert sogn i herredet er den tydeligvis opfattet som en overenskomst, der knyttede befolkningen i herredet til troskab overfor den nyvalgte konge, Christoffer af Bayern⁷.

Derimod ved vi, at forsamlingerne på stænderrigsdagene – periodens konstitutionelle nyskabelse, introduceret 1468 som en art udvidet rigsdømstol i forbindelse med Christiern I's opgør med Eggert Frille og Aksel sønnerne – delte sig efter stand for at drøfte de der forelagte spørgsmål. Almuen var her repræsenteret med to eller fire mænd af hvert herred⁸. Om deres rolle i forhandlingerne foreligger ingen efterretninger, ligesom vi ikke kender de politiske virkninger i almuekredse af de med ujævne mellemrum⁹ indkaldte rigsdage. Ifølge et almindeligt ræsonnement må almurepræsentanterne have været henvist til at spille statistens og klakørens rolle mellem gejstlighedens og ridderskabets mere forretningskyndige verdensmænd og deres deltagelse har næppe haft stor betydning for den politiske horisont i det hjemlige herred. Den bevægelse, som langsomt og under kronens intense bevågenhed tilstræbte en fælles, politisk bevidsthed indenfor borgerskabet, og som satte frugt i de årlige købstadmøder indenfor landsdelene, Sjælland fra 1472 og Skåne fra 1502, har efter hvad der foreligger ikke haft sidestykke indenfor landalmuen. Skal vi ind på livet af den »beskedne« mand som homo politicus, må vi henlægge scenen til de lokale tingsteder. Det var her almuemanden havde sin væsentligste adgang til information; det var her og i landsbygildet, han havde mulighed for at optræde i fællesskab med sine ligestillede og ytre sig om offentlige anliggender.

Forretningsgangen på herreds- og birketing og på sognestævnerne er næppe kendt i alle detaljer. Men foruden den ovennævnte forkyndelse af påbud fra myndighedernes side har hævdselse og overdragelse af rettigheder til fast ejendom spillet en betydelig rolle. Ved salg af ejendom fordrede landskabslovene, at den blev »lovbudt« på tinge tre gange, inden skødningen, der også skulle foregå på tinget, kunne finde sted. Herredstingene – eller rettere – tingalmuens kollektive hukommelse var garantien for lovlig håndhævelse af ejendomsret – ja i det hele taget

5. Suhms samlinger ... ss. 169 (Ålborg, Ribe), 172 (Kolding), 175 (Grenå).

6. Rept. II 11181.

7. F. H. Jahn: Danmarks politisk militaire Historie under Unionskongerne, 1835, s. 510.

8. Aksel E. Christensen: Det danske stændersamfunds ... s. 35 f.

9. ibid. s. 38.

for retstilstandens overlevering. Selv med øget anvendelse af skriftlige vidnesbyrd under proceduren var såvel høj som lav bestandig afhængig af lokalkyndige mænds mundtlige udsagn om deres rettigheder, og når f.eks. nævn af selvejere udmeldt af herredsting »satte« fæstegårde i landgilde, udøvede tinget en indflydelse økonomisk, som rakte udover almuens kreds. Det må understreges, at herredstingenes funktioner i sådanne sammenhænge har været af konserverende karakter, og at de hverken for tingene som organer eller for medlemmerne af tingalmuen har befordret individuelle opfattelser eller utraditionelle initiativer.

Lovens bestemmelse om skødning på tinget blev mod middelalderens slutning omgået ved, at især medlemmer af herrestænderne pantsatte eller bortskødede ejendom ved hjælp af privat udstedte, åbne breve. Denne praksis er blevet anført som indicium for tingenes aftagende betydning – for den isolering af »frit« jordegods fra tingenes myndighed, som banede vej for uhindret omsætning af jord mellem adelige¹⁰. Indenfor tidsrummet 1450–1510 synes forholdet mellem antallet af privat udstedte, åbne breve på den ene side og tingsvidnesbyrd på den anden dog at antyde en temmelig uændret praksis.

Skønt vi nemlig først 1487 hører, at rigsrådet gennem nogen tid havde anerkendt det åbne, adelige skødebrev – fundet »all hiemkiøb ved makth«, finder vi allerede i 1450'erne årlig mere end 13, almindeligvis 17–19 åbne, adelige adkomstbreve overfor et à to tingsvidner, æsket af adelige i forbindelse med ejendomsoverdragelse. At dømme efter det i repertoireet anførte brevmateriale er forholdet tilsyneladende uændret frem til efter år 1500 indenfor det dansksprogede område¹¹. Det vil bemærkes at også gejstlighed og borgerskab stadfæstede køb, salg og pantsættelse af fast ejendom ved privat udstedte, åbne breve. For hver af disse grupper er årligt bevaret mellem 1 og 5 sådanne åbne breve overfor et tilsvarende antal tingsvidner. Alene selvejerbønder synes perioden igennem næsten udelukkende at have overdraget ejendom ved tingenes mellemkomst¹², hvilket utvivlsomt hang sammen med kronens og lensmændenes interesse i »skattebøndernes« ejendomsforhold. At lenets øvrige »skattebønder« ville blive lagt i læg med køberen skabte interessefællesskab mellem dem og kronen og gjorde det formålstjenligt, at den gamle lovfæstede procedure blev håndhævet.

Det åbne skødebrev var altså ikke forbeholdt adelige alene, og der var lang tids hævde for dets anvendelse, da rigsrådet 1487 anerkendte dets lovlighed. I sig selv kan det åbne skødebrev næppe tages som indicium for tingenes svækkede myndighed. Skødning af fast ejendom var nemlig kun en enkelt side af den virksomhed, der på tingene udfoldedes til ejendomsrettens håndhævelse. Overtagelsen af en ejendom krævede nemlig tillige »indværgelse« og en gennem et åremål veksellende fra landsdel til landsdel, årligt gentaget, »rygning« af »lovhævd«^{12a}.

10. E. Ladewig Petersen: Jordprisforhold i dansk senmiddelalder. Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen, 1966, s. 224.

11. Stikprøveundersøgelse på årene med endetal 5 og 6 begyndende med 1455.

12. Undtagelsen, Rept. II 10866.

12a. C. Kier: Om Overdragelse af Eiendomsretten over faste Eiendomme for Tiden før Chr. V's Lov, 1889, s. 81 f.

Om sådanne forretninger for adelige har vi mange tingsvidnesbyrd, og der kan næppe rejses tvivl om, at de talrige godstvister mellem privilegerede jordejere formelt har stadfæstet de lokale tings betydning i et omfang, der ikke var mindre end skodeforretningerne. Uanset om sagen fandt sin endelige afgørelse for lands-ting eller for kongens retterting, var det herredstingets eller birketingets vidnesbyrd, der som oftest dannede grundlaget for proceduren i en godstvist. Forholdene omkring dette emne er imidlertid ikke afklarede, og nøjere undersøgelse vil være velkommen.

Kilderne til virksomheden på tingene er i første række de bevarede tingsvidnesbyrd – fra perioden 1450–1510 mellem 20 og 70 årligt. Proceduren var mundtlig, og udstedelsen af skriftligt bevis var vel oprindelig af underordnet betydning. I betragtning af, at der ugentligt har været holdt ting i hvert af landets henved 160 herreder, hvortil så kommer birketing og sognestævner, må det bevarede kilde materiale karakteriseres som beskedent, og mange tingmøder er antagelig blevet afsluttet, uden at parterne har æsket vidnesbyrd. Som helhed giver den samlede mængde bevarede tingsvidnesbyrd et fordrejet billede både af samfundet og af virksomheden på tingene. Herrestænderne, som tidligere fik bevidsthed om nytten af skriftlige vidnesbyrd, og som havde bedre mulighed for at opbevare skriftligt materiale, er uden tvivl overrepræsenterede. Det er således karakteristisk, at flertallet af bevarede tingsvidnesbyrd angående salg af selvejerbønderes ejendomme – mellem 1 og 6 årligt – vedrører ejendomme, som senere er kommet i gejstlig eller adelig besiddelse. At dette forhold udelukker f.eks. statistisk behandling af materialet, fremgår af sig selv.

Foruden sagens parter opererer tingsvidnesbyrd i almindelighed med tre grupper af personer, nemlig 1) udstedere, 2) stokkemænd, 3) vidner eller mededsmænd. Ustederne var foruden herredsfogden (birkefogden eller byfogden) den eller de af de tilstedeværende, som udmærkede sig ved at være i besiddelse af eget indsegl. Beseglingerne antyder, at adelige endnu ved midten af 1400-tallet gjorde sig gældende ved deres fremmøde, og ikke få herredsfogder beseglede med adelig indsegl. Mod slutningen af århundredet ses imidlertid stadig færre adelige blandt ustederne og efter 1500 næsten ingen. Stokkemændene i den anden gruppe var de tolv – i jyske lovs område syv mænd – lovens minimum for et »fuldt« herredsting, som sammen med fogden tog plads på tingstokkene. Den tredje gruppe var de sagkyndige, udmeldte granskningsmænd, nævninge eller vidner, som afgav deres vidnesbyrd om sagsforholdet overfor »tinget« d.v.s. overfor foged og stokkemænd.

Gennemgang af en række tingsvidnesbyrd, udstedt indenfor et begrænset åremål på Hindsted- (1486–88)¹⁴, Bjæverskov- (1494–1501)¹⁵ og Bjerge (1505–10)¹⁶ herreders ting viser, at godt halvdelen af de nævnte personer forekommer i mere end ét vidnesbyrd. I Hindsted herred omtales syv personer i mere end halvdelen

14. Rept. II 5938–41, 6037.

15. *ibid.* 7751, 8751, 8877, 9364–6.

16. *ibid.* 10547, 10347, 11293, 11413, 11564, 11618.

af de bevarede breve. I Bjæverskov herred er samme seks personer omtalt i mere end halvdelen af brevene, og i Bjerger herred optræder samme syv personer i mindst fire af de seks bevarede vidnesbyrd. I de to sidstnævnte herreder er der helt klar tendens til, at gengangerne er udstedere, fogder og stokkemænd. Rollerne kan skifte fra tingdag til tingdag; men skellet mellem de hyppigt optrædende stokkemænd-udstedere på den ene side og de mindre hyppigt optrædende vidner på den anden er åbenbart og antyder eksistensen af et tingaristokrati – en ledergruppe omkring herredsfogden – som med sit flittige fremmøde og formodentlig også med sin kyndighed garanterede den retslige kontinuitet på tinget.

Det må blive ved antydningen på grund af materialets spinkelhed. I intet af herrederne er omtalt mere end 45 personer i alt; og billedet vil måske ændre sig, hvis blikket flyttes til andre herreder. Fra Hindsted og Nesbo herreder foreligger vidnesbyrd, hvor samme person samtidig anføres som både udsteder og stokkemand, som vidne eller nævning, hvilket måske røber, at fremmødet har været beskedent den dag. I et tingsvidne 1480 fra Hornum herred synes de samme seks mænd medtaget både blandt de ni udstedere, de otte vidner og de sytten i brevet opregnede fæstere¹⁷. Men der er andre herredsting, f.eks. Odense og Bjæverskov, hvor sådanne sammenfald af rollerne ikke forekommer.

I nogle få tilfælde giver bevarede lensregnskaber mulighed for at identificere de tingmænd, som må formodes at have været selvejere. Som bekendt forudsatte landskabslovene f.eks. ved markeskelsforretninger og skursnævningesager, at de udmeldte nævninge var selvejerbønder eller, som det hed i skånske lov, odelbønder. Det er ligeledes kendt, at man op i 1600-tallet foretrak selvejerbønder som tingfogder. Spørgsmålet er nu, om selvejerbønderne i senmiddelalderen indtog nogen fremtrædende plads på herredstingene.

I regnskabet for Bygholm len 1511¹⁸ blev der i Bjerger herred opregnet 23 selvejerbønder. Af dem omtales fire i de ovennævnte tingsvidnesbyrd. Men kun en af dem, Severin Tamsen fra Nedergård, tilhørte den eksklusive kreds af gengangere – medudsteder ved fire af brevene og vidne i et femte. En anden, Per Andersen i Klakring, er i to vidnesbyrd nævnt som part; og de to sidste optræder hver blot en enkelt gang som vidner. Af herredets selvejere har altså kun én tilhørt dets »tingaristokrati«.

Lensregnskabet 1492 for Bjæverskov herred anførte 17 ledingydende »bønder«¹⁹. To af dem optræder i flere af vidnesbyrdene som tingfogder – Offæ Hansen fra Sædder i fire breve og Jep Skov fra Tårnbymagle i tre. Trøels Mogensen var medudsteder ved tre breve. En fjerde, Oluf Boesen fra Herfølge, er nævnt i tre breve som vidne. Tre af herredets selvejere synes altså at have tilhørt dets »tingaristokrati« på mellem seks og tolv personer i alt, og det er forholdsvis mange ud af 17, når der af herredets hele befolkning kun optræder 45 i vidnesbyrdene.

Andre jævnførelser mellem lensregnskaber og tingsvidnesbyrd er ikke mulige.

17. *ibid.* 4718.

18. RA. Reg. 108 A nr. 6 Bygholm lens regnskab 1511.

19. RA. Reg. 108 A nr. 4. Forsk. stk. indtægtsregnsk. fra Kong Hans' tid 5, 1492.

Men antyder disse to eksempler, at selvejere havde plads blandt herredets forholdsvis fremtrædende mænd, er det nok så væsentligt at konstatere, at de øvrige medlemmer af »tingaristokratiet« må have været fæstebønder – i datidens sprogbrug altså »vornede« og »tjenere«. De har ikke ydet kronen skat som selvejere og har som »beskedne« mænd ikke brugt adeligt signet. I alleregentligste forstand synes herredstingene mod slutningen af det 15. århundrede at have været demokratiske, hvilket måske i sammenhæng med det lavadelige elements bortsvinden har svækket deres betydning nok så meget som det åbne, adelige skødebrev.

Forholdet rejser spørgsmålet om de lokale tings selvstændighed overfor privilegerede personer. Et landsting som det i Halmstad vovede i 1468 nok at afvise Aage Akselsen (Thotts) udsendinge – »thi er mig ondt at svare, når nogen deler mig på, at jeg ikke må eller noget mit bud komme til tinge og svare for mig«, oplyser han – og nok frygtede Gislum herreds ting ikke en dyst med Mouritz Nielsen (Gyldenstjerne) til Aagaard i Han herred. Han måtte 1478 sende sine lovhøring til landsting i Viborg, fordi tingfogden havde forholdt dem, hvad ret er²⁰. Men da Oluf Jepsen Sparre med fire andre herremænd, nogle af deres ridefogder og en skriver en gang i 1505 trængte Anders Kiøbmand, herredsfoged i Vemmenhøgs herred, op i en krog, vedgik han, at det var Jacob Norby, ærkebispens embedsmand på Näsbyholm, der bestemte, hvad han, tingfogden, havde at skrive på tingsvidnerne. Han røbede yderligere, at Jacob Norby havde forbudt ham at give Oluf Jepsen besegling i en trætte, som denne havde om noget ejendomsods. På næstfølgende herredsting måtte Anders Kiøbmand offentligt tilstå, at Oluf Jepsens tinghøring ikke vederfores ret på tinget²¹. Bag Jacob Norbys pression aner man ærkebiskop Birger Gunnarsens hånd. Herredstinget følger sig men bøjer sig siden for trykket fra modparten, Oluf Jepsen.

Den særdeles handlekraftige godssamler Lave Brok præsterede i 1475 at bortføre herredsfogden i (Sønder-) Hald herred fra tinget – »førte ham uden sin vilje til Estrup mølle og nødede ham til at besegle hans (Lave Broks) lovhævd, som han gjorde på hans gods«. – Drastisk men vel nødvendigt, siden biskop Jens Iversen Lange i sin egenskab af kongelig lensmand havde forbudt fogden at besegle nogen sådan lovhævd²². Under en tvist om herligheden – d.v.s. om indtægten fra indfæstning, gæsteri og forlov m.v. – til nogle gårde i Grønholt sogn, som betalte landgilde til sognekirken, udtog både biskop Niels Skave af Roskilde og hans modparter tingsvidner på sognestævnet i Grønholt. »Sognemændene i Grønholt indkaldtes for at aflægge vidnesbyrd,« fortæller Skyum Nielsen, der fortsætter: »Det gjorde de også, de tilsluttede sig begge parter, alle parter, de ville vidne om alt, hvad man bad dem om – «²³. I det sidste vidnesbyrd i den sag erklærede de stakkels sognemænd, at hvis de to sognevidner, som biskoppen og hans modpart, rigshofmesteren Poul Laxmand, lod udtage, strider mod hinanden, da er biskop-

20. Rept. II 2378, ibid. 4160.

21. ibid. 10354, 10359.

22. ibid. 10757.

23. anf. a., Scandia bd. 23 s. 83.

pens det urigtige. Men i øvrigt, sagde de, stod de ved begge brevene. Dette vidnesbyrd var af Roskildekannikerne udtaget mod biskop Niels Skave. Gennemgår man med Skyum Nielsens ovennævnte dom in mente de i brevene optegnede personer, er det imidlertid iøjnefaldende, at kun to vidner af de tolv, der opregnes i sagens sidste brev, tidligere har støttet biskop Niels Skaves påstand. Bortset fra de to, er kredsen af vidner en ganske anden. Af de tolv mænd, der i dette brev af 24. november 1495 nævnes som vidner for sognestævnet i Grønholt, synes kun to, Svend Lauritzen af Fjelholt og Nis Svendsen af Lønholt, at have været inden-sogns. Resten er skaffet udefra – fra nabosognene Asminderød og Karlebo, men også fra steder som Nørre Herlev, fra Hammerholt og Hillerød m.fl., – fra steder, hvor kendskabet til ejendomsforholdene i Grønholt sogn umiddelbart forekommer tvivlsomt. At også de tidligere breve i sagen indeholder vidnesbyrd fra uden-sogns mænd, er sikkert og vist. Men med brevet af 24. november når opslutningen fra lokalt hold et lavpunkt²⁴, og mistanken om manipulation med retsapparatet lader sig ikke afvise.

Enten nu den biskoppelige myndighed har skræmt sognebørnene i Grønholt fra at bevidne sandheden, eller kannikkerne har støttet deres påstand ved hjælp af medbragte kreaturer, har manipulation ikke været mulig i alle tilfælde. William Christensen har anført eksempler på klager over tingalmuens opløb og u lydighed overfor myndighederne²⁵ – i 1492 berettes om episoder med borgerskabet i Ålborg og Horsens, og samme år tog nogle bønder på tinge en tyv fra lensmanden på Helsingborg, Bent Bille. En ganske tilsvarende oplevelse var biskop Stygge Krumpens køgemester, Christoffer Rosenkrantz, ude for en gang i slutningen af Frederik 1's regeringstid, da han med ledsagere blev jaget fra tinge med vold og magt, efter at domsmænd havde frikendt »hans« tyv²⁶, og om andre samtidige episoder i Jylland har Heise berettet i sin ovennævnte afhandling. Det er måske banalt men dog værdt at erindre, at menigmand kunne møde bevæbnet på tinge. En opfordring til en række navngivne mænd om at møde med våben på Höks herreds ting i 1509 var led i et planlagt anslag mod fogden, Jep Judhæ²⁷. Herredsfoged Nis Hinrichsen fik i 1523 under sin flugt fra Slogs herreds ting fire pile gennem kappen, efter han havde forsøgt at tale Frederik 1's sag for almu en. Siden forærede han kappen og pilene til Bylderup kirke²⁸. I forbitrelse over nye kongelige skatter opfordrede en vorned under Hundslund Kloster i Vendsyssel i 1558 tingalmuen til oprør ved at stikke sit spyd i jorden og byde dem, der ville være med at lægge deres hånd på spyddet²⁹. Eksemplerne viser, at tingalmuen lejlighedsvis kunne møde myndighederne med væbnet modstand. Nok så væsentligt i sammenligning med disse tilfældige og sjældne reaktioner er imidlertid den om-

24. Da. Mag. 5. r. III 366–77, jvf. Rept. II 7973.

25. Will. Christensen: anf. a. s. 237.

26. Frederik 1's registre s. 485.

27. Rept. II 11181.

28. Danmarks Kirker, bd. 21 Tønder amt, 1623.

29. Kolderup Rosenvinge: Gamle danske Domme i Uddrag I 256.

stændighed, at man med eksistensen af en ledergruppe omkring tingfogden aner en strukturering af landalmuen, som kan have haft en mere permanent, politisk betydning.

Men inden vi opsøger de politiske initiativer, som udgik fra landalmuen, er det nok værd at undersøge dennes sammensætning nøjere.

3. *Selvejer og vorned*

Ordet »bonde« havde endnu i 1400-tallet og i begyndelsen af det næste århundrede ikke den almene betydning, det senere har fået. Landskabslovene anvendte det i betydningerne »husbonde«, »den skadelidte«, »sagvolderen«, betydninger som ordet naturligvis ofte havde i ting- og lovsprog fra senere perioder. Men endnu under Christiern 2 dækker »bonde« og ordsammenstillinger hermed fortrinsvis selvejere¹, og ofte som modsætning til »vornede« og »bryder«. Bevarede lensregnskaber fra kong Hans' tid viser således, at man sondrede mellem »bønder«, som ydede leding og stud, og »bryder«, som ikke gav leding men blot betalte de sædvanlige fæsteafgifter².

I et af Christiern 2's »evigdomsbreve« overdrages en tidligere fæstegård under kronen til en vordende selvejer; i referat hedder det: Niels Stigsen i Hvolris fik »ewidoms« brev på en bondegård i Semetsted, Niels Rowdi i bor, »som er nw kronægodtz«, at han og hans arvinger kan bruge den for frit bondegods til evig tid mod årlig at give kronen en fjerding smør, oldensvin, gæsteri, stud og leding³. Når Lollands Vilkår i artikel 12 og Forordningen for Nørrejylland i artikel 5 taler om »bondegods«, er der tale om selvejergods⁴, ligesom samme underforståede betydning ligger til grund for tingsvidnesbyrd om ejendomsoverdragelse af »bondejord«⁵. Andre tingsvidnesbyrd om frelsejord, der aldrig var i »bonderredsel«, og hvoraf der aldrig gaves skat eller leding⁶, om jord i kirkelig besiddelse, »som kom af bondegods«⁷, eller om jord, der blev »skurit i fald«, – som der ikke var givet leding eller sætgærd af, men som dog er »bondegods«⁸, understreger betydningen af ordet »bonde« lig »selvejer«.

Ikke desmindre møder man i kildematerialet tegn på et begyndende skred i indholdet af ordet »bonde« hen i retning af »landalmue« eller som vi har det, »bondestand«. Repertoiret har 1455–95 seks eksempler på »bonde« i betydningen »fæster«⁹, men alene fra femåret 1505–10 har man seks tilsvarende eksempler, hvilket kan

1. Svend Aakjær: artiklen »selvejere«, Håndbog for Lokalhistorikere, 1952, s. 423.

2. RA. Reg. 108 A nr. 4, Forskellige stk. indtægtsregnsk. fra Kong Hans' tid.

3. Suhm Samlinger ... bd. 1 hft. 1, s. 89.

4. Aarsberetninger ... V 64, 68.

5. Rept. II 1288, 1840, 1857, 1942, 2608, 3853, 4226, 5244, 5542, 7190–91.

6. *ibid.* 1466.

7. *ibid.* 1882.

8. *ibid.* 7144.

9. *ibid.* 819, 1285, 3186, 4041, 4446, 6908.

være tegn på, at udviklingen accelererer omkring år 1500¹⁰. Det kan, som vi skal se om lidt, hænge sammen med andre forandringer, f.eks. med vornedskabet. Forbud med »salg« af »bønder«, der dukker op i 1508 og i 1521 stadfæstes i Christiern 2's landslov¹¹ har ordet »bonde« i denne almene betydning. Det kan dog fortsat ses anvendt i sin gamle, eksklusive betydning, f.eks. i Frederik 1's brev af 1. november 1526 om »bonde gods«, hvori der klages over, at når bønderne har udgivet deres leding, da holder de siden hos dem al anden deres rette, årlige udgift¹².

For den resterende del af landbefolkningen, – dem som altså fæstede eller lejede sig ind hos en jorddrot, og som således havde herskab, var den almindelige betegnelse i det 15. århundrede »vornede« eller »vornede og tjenere«. Endnu i Christoffer af Bayerns og Christiern 1's regeringstid angav ordet den retslige afhængighed – at man havde overdraget herskabet sin fuldmagt og underlagt sig dets værn og forsvar. I pante- og forleningsbreve forekom vendingen »ret til vornede ind og ud at sætte« hyppigt og fra alle egne af landet. Den angiver, at »vornede« nærmest har betydet »fæster«, på latin lød den tilsvarende vending »inquinolinos instituendi et destituendi«¹⁴. Ordet havde altså dengang ikke tilknytning til det specielt sjællandske institut vornedskab, hvormed man forstår fæsternes bundethed til deres fødestavn.

Mod slutningen af det 15. århundrede går ordet af brug i denne den almene betydning. F.eks. savnes det i Kong Hans' håndfæstning 1483, artikel 22 om kirkens og klerkeriets gods, landboer og tjenere. I stedet synes »bryde« anvendt som generel betegnelse for fæstere. Frederik 1's forordning 14. maj 1523 om livsfæstet har i registret titlen: Brev om udfæstning anlangendes »brydir«, som fæster gårde¹⁴; flere steder optræder »bryder« i modsætning til »bønder« – fæstere overfor selvejere¹⁵. Artikel 4 i Fyns Vedtægt fra 1473 om skov, som »bønder« og »bryder« har i fællig, bestemmer, at der skal udses en bonde og en bryde til sammen at være åsynsmænd og dele fæld mellem lodsejerne¹⁶. Endnu i 1580 lyder en dom af Sjællands landsting af 30. juli, at selvejerbønder skal lægges til hobe i skat og »brydie« i læg sammen, – underforstået selvejere og bryder hver for sig¹⁷.

Forskellene mellem bryder og de andre grupper af vornede kan derfor være svære at finde, omend man selvfølgelig støder på omtale af brydegård med »gardsædd«¹⁸, af gårdsæder, som ej andet landgilde giver end deres arbejde¹⁹. William Christensen har refereret en opgørelse fra 1493, hvor udgiften til opførelse af en jordegen bondegård anslås til 40 lodige mark mod 30 lodige mark til opførelse af

10. *ibid.* 10335, 10711, 11017, 11110, 11256, 11525.

11. Kolderup Rosenvinge: Gamle danske Domme i Uddrag ... IV 54.

12. Frederik 1's reg. anf. dato.

13. Rept. I udat. 566, Langebæks Dipl. ved 1404.

14. Frederik 1's reg. anf. dato.

15. Rept. II 5261, 5470.

16. Da. Mag. 4. r. V 147.

17. LAS. Sjælland Landsting Dombog, nr. 107.

18. Rept. II 2021.

19. *ibid.* 2419, 7261.

en landbogård og 10 til opførelse af et penningshus²⁰. Bryder og landboer har altså overfor de jordløse fæstere, gårdsæderne og ifølge Steenstrup de i Lollands Vilkår omtalte »husmænd«²¹ kunnet karakteriseres med, at de havde større kapital at forvalte. Det er troligt men ikke påvist, at dette har haft indflydelse på personlig status. Med hensyn til det retslige skel mellem selvejere, – »bønder« på den ene side og »menig almue«, – fæsterne, om de så var bryder, landboer, gårdsæder eller husmænd på den anden, antyder sammensætningen af »tingaristokratiet« i enkelte herreder, som før nævnt, at det ved århundredskiftet næppe har været mærkbart i tingenes praksis (s. 84).

Den lovgivning, som direkte berørte landalmuen, havde to hovedretninger. Den ene skulle regulere de privilegerede stænders rettigheder – herunder i denne forbindelse også købstadsborgernes –, og den anden skulle i sammenhæng hermed sikre kronens indtægter. Sidstnævnte fik naturligt størst betydning for gruppen af selvejere.

Få årtier efter Jyske Lovs vedtagelse måtte kronen træffe forholdsregler mod, at selvejergods ved overgang til kirkelig eller »fri« besiddelse opnåede immunitet og altså ikke længere svarede de stående skatter. Den såkaldt Abel-Kristofferske Forordning fra 1256 bestemte, at bønder, som havde solgt deres ejendom, men som blev boende på den, fortsat skulle udrede inne²². Da de stående skatter på jord antagelig ikke kunne øges udover det omfang, de havde på Valdemar Sejrs tid, måtte kronen skride ind mod formindskelse af selvejergodsets omfang. Man bør regne med en formel fastfrysning af grænserne mellem det skattefrie frelse-gods og selvejet allerede fra tiden inden Erik Glippings håndfæstning, den såkaldt Nyborgske Forordning af 29. juli 1282. Dennes niende artikel tillader bønder (»bondonibus«) at slå sig ned som bryder – »villicacionem sumere« – på anden mands ejendom under den forudsætning, at de fortsat udreder kronens rettighed af deres eget²³. I en næsten samtidig gengivelse af forordningen på dansk er »bondonibus« oversat med »bønder«²⁴. Bestemmelsen er vigtig for forståelsen af den retslige udvikling indenfor landbruget og landbefolkningen. Ikke alene fordi den antyder, at samme person både kunne være selvejer og have forpligtelser overfor et herskab, men også fordi den i sit positive indhold – tilladelsen til at slå sig ned andetsteds – rummer truslen om sanktion mod dem, der ikke svarede kronen retmæssig afgift af »deres eget«, – sanktion i den form, at bonden kunne deles til stavns. Vi står her ved rødderne til det stavnsbånd, der i en senere tid gennem 200 år skulle blive kærnen i det sjællandske vornedskab. – Et stavnsbånd som – vel at mærke – oprindeligt var lagt på selvejerne.

Bestemmelsen optages næsten uændret i Oluf 2's håndfæstning fra 1376 som artikel 21 og dukker i 1446 op som artikel 12 i Lollands Vilkår²⁵. Her hedder det,

20. anf. a. s. 516.

21. anf. a. H.T. 5. r. VI 368 f.

22. Aarsberetninger ... V 10.

23. Dipl. Dan. 2. r. III 50.

24. Aarsberetninger ... II 6.

25. ibid. II 21, ibid. V 64.

at ingen foged skal gribe eller fange nogen mand, »ther egiende ær aat bondhe gotz, som riddere oc swene gotz besidie«, før end han er »fordelth til bøndegotz« med lands lov og har betalt jorddrotten sit landgilde og forlov. Bestemmelsen er tænkt som et værn for de private jorddrotters interesser. Det lollandske aristokrati kunne ikke tilstede, at den kongelige foged uden videre fjernede brugere fra dets ejendomme med det påskud, at de havde forsømt deres forpligtelse som selvejere, eller fordi de, hvad der vel har været den hyppigste anledning, arvede »bonde gotz«. I et retssamfund som det danske havde kronens krav ikke forrang fremfor andres. Først efter lovlig rettergang og først når det gamle herskab havde fået sine rettigheder opfyldt, kunne fogden tilbageholde den person, som skulle udrede en selvejers forpligtelser.

Selvejergods var arveligt, og forpligtelsen til at udrede de kongelige skatter gik også i arv. Christiern 1's Forordning for Nørrejylland af 1. september 1466 bemyndigede i artikel 5 den kongelige ombudsmand at lade »dele« dvs. retsforfølge alle, som havde andele i øde »bonde gotz«, indtil arvingerne enten »gøræ een wth«, som svarede fuld tyngge, eller solgte godset²⁶. Steenstrup opfattede bestemmelsen som en indskærpning af eksisterende lov, da der allerede 1410 var fældet dom, at Fader og Jacob Neb skulle optage deres arvede selvejergods i Abterp, Slet herred. Da dommen skulle forkyndes i Ålborg og Randers, formodede Steenstrup, det var fordi, Fader og Jacob havde bosat sig i disse to byer²⁷. Formodentlig var det altså to borgerfolk, der blev dømt for forsømmelsen af den arvede dyrkningspligt. Rimeligvis har denne praksis med at dele selvejerbønder og deres afkom til stavns sine rødder i den Nyborgske Forordning af 1282.

Det er helt i pagt med foranstaltningerne for at holde selvejergodset besat og undgå indtægtstab for kronen ved godsets overgang fra skattejord til frelseejendom, at de kongelige frelsebreve fra det 15. århundrede, som tilsagde den nyadlede skattefrihed for sin ejendom, havde tilføjelsen: dog vor og kronens rettighed på vort købsted- og bondegods uforkrænkt²⁸. Når det i præmisserne til en rettertingsdom 1493 hedder, at ingen må arve bondegods i »frihed«²⁹, er det en videreførelse af et gammelt princip. Der er ikke tale om reaktion på håndfæstningens forbud mod, at kongen eller dronningen købte eller pantede frelseegods²⁹. Bestemmelserne i håndfæstningen skal måske mindre opfattes som udtryk for en aristokratisk ekspansion, hvad f.eks. Arup har gjort³⁰, end som udtryk for en aristokratisk reaktion på en styrket kongemagts voksende evne til at sætte sine rettigheder igennem. Som eksempel på et konfliktemne kan selvejergården – eller var det væbnergården? – Råris i Sædder sogn anføres. Mellem de skiftende selvejerbønder på gården og ejerne af Vallø udspandt sig en langvarig og vidtløftig trætte, der angivelig havde sin rod i det forhold, at gården gennem en »fri« ejers ægte-

26. *ibid.* V 68.

27. Steenstrup, *anf. a.* H.T. 5. r. VI 373.

28. f.eks. Rept. II 566, 1358, 7427, 7453.

29. Aarsberetninger ... II 50 ff.

30. Erik Arup: *Danmarks Historie*, 1961, bd. 2 s. 273.

skab med en »ufri« kvinde havde mistet sin frelsestatus og var blevet skattegodt³¹. Andre tilsvarende eksempler kunne også anføres. Under Christiern 2 foreskrev håndfæstningen, at frelsejord efterladt af ufri uden frelsearving, ikke måtte falde til kronen eller i nogens ufrihed³². Kancelliregistranterne fra Frederik 1's tid indeholder et par eksempler på, at ejendomme, som ved mesalliance havde mistet deres frelsestatus, genvandt den³³; og Christian 3's reces af 1547 fastslog med henblik på sådanne situationer, at godset skulle falde tilbage til de rette arvinger, når ægtefællerne var døde³⁴.

I disse henseender betød lovgivning og retspraksis i senmiddelalderen næppe noget for selvejerstandens vilkår. Ændringer medførte de i hvert fald ikke. Anderledes ligger det måske med selvejernes adgang til at dotere kirkelige institutioner – sognekirker eller hospitaler – med sjælemessegaver o. lign. i form af fast ejendom, landskabslovenes halve hovedlod³⁵. I løbet af det 15. århundredes sidste halvdel synes deres dispositionsfrihed belagt med klausuler, der antagelig har sammenhæng med biskoppernes stigende interesse for »forsvaret«, dvs. indfæstnings- og gæsteriafgifter m.v. af sognekirkers og klostres ejendomme³⁶. Spørgsmålet er ikke afklaret, men der er tegn på, at kronen allerede 1465 søgte at bevare forsvaret over ejendomme, som var kommet i kirkelig besiddelse, på lensmandens hånd³⁷. En forstærkning af tendensen finder man i en dom fra 1490 eller noget før, der gik ud på, at jord givet eller solgt fra bondegårde til kirker eller klostre igen skulle svare afgift til kronen³⁸, og bestemmelsen fastholdes under Frederik 1 i brev af 29. august til Tyge Krabbe om jord givet eller solgt fra bondegods³⁹ og i brev 22. august 1527 – kronen skal igen have fuld tyngte, til kirker og klostre udredes samme skyld som hidtil⁴⁰ – hverken kronen eller de kirkelige institutioner behøvede at tage noget på denne bestemmelse. Men det var antagelig ikke tilsigtet, at den skulle fremme selvejernes gavmildhed overfor kirken, og dermed har den hindret selvejerstandens udfoldelse på et område, som med senmiddelalderens fromhedsidealier in mente har haft væsentlig betydning for den enkelte og for slægten.

Det grundlæggende princip, at bøndernes jorder ikke burde »splides eller partes« fra deres rette gårde, – med andre ord, at de fiskale enheder skulle bevares indenfor de eksisterende rammer, – er indskærpet i et par domme i 1507⁴¹, men kendes allerede i 1424, hvor det af en dom fremgår, at den af arvingerne, som havde størst andel i en bondegård, skulle besidde den og udrede skæppeskyld til

31. Rept. II 4040, jvf. 4065.

32. Aarsberetninger ... II 56 ff.

33. Frederik 1's reg. 30/11 1526, 21/4 1532.

34. Kolderup Rosenvinge: Gamle danske Domme i Uddrag ... IV 228.

35. Stig Iuul: Fællig og Hovedlod, 1940, s. 66 ff.

36. Skyum Nielsen, anf. a., Scandia bd. 23 s. 71 ff.

37. Rept. II 1882.

38. *ibid.* 6866.

39. Da. Mag. 6. R. I 39.

40. Frederik 1's registre anf. dato.

41. Rept. II 10890, 10896.

medarvingerne og til kronen dens tynge⁴². Det havde dog ikke udelukket bønder fra at betænke milde stiftelser, som det bl.a. fremgår af et brev fra 1461⁴².

Bestemmelserne viser kronens bestræbelser for at befæste og måske udvide herlighedsrettighederne på sit gods herunder altså også selvejergodset. Ved henvisning til udtrykket »kronens vornede« anvendt om selvejere i et fynsk sogn i 1466 har Steenstrup påvist en begyndende juridisk umyndiggørelse af selvejerne⁴³. At en selvejer i 1448 søgte den kongelige lensmands bistand i en sag for landsting mod Oluf Gøye, viser én side i denne tendens⁴⁴. Bestemmelserne i Fyns Vedtægt 1492, artikel 18, hvor selvejerne fik pålæg om at tilkalde kongens foged i forbindelse med markeskelsforretning, »at han ware hanum bystannegge« på kronens vegne⁴⁵, viser tendensen i sin fulde udstrækning. I landskabsloven var det en selvfølge, at en selvejer varetog sine interesser uden bistand. Nu opfattes han som en blot forvalter af kronens ejendom med næsten samme status som de såkaldte kronetjenere, – kronens fæstere – og som de underkastet lensmandens og den kongelige fogeds forsvar.

Under kong Hans begyndte kancelliet at udstede »livsbreve« og »evigdomsbreve« til henholdsvis kronens fæstere og selvejere, som overtog gårde⁴⁶. Denne endnu ikke udforskede praksis videreførtes under de efterfølgende konger og vidner om den voksende skriftlighed i administrationen og dens stigende centralisering. I pagt hermed udsendtes under kong Hans og igen under Frederik 1 bestemmelser om, at selvejere, som havde frikøbt sig hos de kongelige lensmænd, skulle deles til stavns. Kun hvis de havde kongeligt fribrev, var de virkelig fritagne fra dyrknings- og skattepligten. Der er intet nævnt om, hvorvidt de pågældende selvejere eller deres arvinger kunne gøre regres hos lensmanden for de forgæves erlagte frikøbssummer⁴⁷, vi må jo håbe, det kunne lade sig gøre.

»Evigdomsbrevene«, der altså var selvejernes adkomster til deres gårde, viser, at de foruden de gamle afgifter, – skatterne leding og stud og eventuelle arbejdsydelse – tillige måtte udrede landgilde og gæsteri og andet. Formentlig er der tale om en generel opskrivning af afgiftsniveauet. Bag Frederik 1's beklagelse i brev af 1. november 1526 »om bonde gods« over, at bønderne, når de havde erlagt deres leding, da tilbageholdt anden pligtig, årlig udgift og lod sig fordele, – dvs. sagsøge – derfor år efter år, ligger åbenbart selvejernes opfattelse af, at de ikke skyldte nogen noget, når ledingsafgiften var betalt. Bortset fra, at en retssag med datidens sendrægtige procedure i gældssager i hvert fald har givet dem lang respit, har selvejerne i den lange ende næppe opnået forståelse for endsige accept til deres standpunkt. Af alle mulige konfliktemner samfundsgrupper imellem, er

42. Æ.A.R. II 170.

42. Rept. II 1288.

43. J. Steenstrup, and. v. H.T. 5. r. VI 343.

44. Rept. I 7819.

45. Aarsberetninger ... V 80.

46. Rept. II 10652, 10564.

47. Frederik 1's registre s. 402.

der næppe et, som er så taknemmeligt som netop ændringer i skatter og stigende priser. Hvis begge parter tilmed – som tilfældet åbenbart var her – procederer på påstanden om, at de hver for sig blot søger at håndhæve deres gamle rettigheder, er konflikt næppe til at undgå.

I mageskifter mellem selvejere på den ene og riddere eller svende på den anden side blev kronen efterhånden opfattet som part i sagen. I 1450'erne synes de andre selvejere på herredsting at kunne godkende transaktionen med tilstrækkelig vægt⁴⁸. Lejlighedsvis har nævn af selvejere udmeldt af herredsting afgivet vidnesbyrd om, at kronens rettigheder ikke led overlast⁴⁹, og lejlighedsvis har sådanne nævn været forstærket med deltagelse af riddere og svende⁵⁰ eller medlemmer af rigsrådet fra landsdelen⁵¹. På Christiern 1's tid ser det ud til, at en tilladelse fra kongen og rigsrådet var nødvendig for, at en sådan forretning kunne gennemføres, og som nævnt ovenfor, blev det i Fyns Vedtægt pålagt selvejerne at tilkalde kongens foged endog i rebningsforretninger.

Men når man undtager ejendomme, som selvejeren ved forsømmelse af skattebetalingen havde »forbrudt«, – ejendomme som derfor var »skuret i fald«, – optræder parterne, både den »beskedne« mand, bonden, og den velbyrdige ridder eller svend som juridisk ligeværdige personer, når de møder for kongen med anmodning om at måtte mageskifte, – såvel under Christiern 1 som under Frederik 1⁵². Men det forekommer dog, at forhandlingerne mellem to højadelige herrer og sidstnævnte konge i 1532 om mageskifte ikke har forudsat samtykke fra de berørte selvejeres side. Skødebrevet til Johan Friis, som omfattede fem bøndergårde og to krongårde, betingede blot, at de bønder, som fandtes i besiddelse af »frit Bøndergods«, burde nyde deres hidtidige frihed uden, at Johan Friis eller hans arvinger skulle kunne købe dem ud eller »formyndhe« dem godset. Besiddelsesretten kunne de kun tabe, såfremt de forbrød sig eller forsøgte afgifterne⁵³. Her er altså tale om, at selvejet ændres til en slags arvefæste. I 1560 faldt der en enestående rettertingsdom over en bortmageskiftet bonde, som troede, at han fortsat kunne nyde sin »frelse«. Dommen nægtede Matz Clementsen i Være »frihed eller frelse« men pålagde ham at svare troskab og tjeneste i overensstemmelse med mageskiftet. Her er altså tale om tab af personlig status som følge af mageskifte mellem kronen og en adelig jorddrot⁵⁴.

Omend de anførte eksempler kan være atypiske, røber de meget vel, i hvilken retning opfattelsen af begrebet selvejer ændredes. Mens der med hensyn til f.eks. selvejernes dispositionsfrihed ikke skete store ændringer lovmæssigt i slutningen af middelalderen, den var som det fremgår at det ovenstående formentlig kraf-

48. Rept. II 571.

49. *ibid.* 7191.

50. *ibid.* 2307.

51. *ibid.* 2419.

52. *ibid.* 3853, jvf. Frederik 1's registre s. 354.

53. Frederik 1's registre 7/12 1532.

54. J. L. A. Kolderup Rosenvinge: Gamle danske Domme i Uddrag, I 281.

tigt beskåret allerede af landskabslovenes arveregler og af forskrifterne om lovbyden til slægten inden eventuelt salg til fremmede og yderligere af fiskale hensyn, så har kronens voksende administrative kompetence medført stadig stærkere kontrol og dermed mindre dispositionsfrihed i praksis. Skillelinjerne håndhæves bedre, hvilket man fornemmer gennem flere registrerede overtrædelser – således det jævnligt overtrådte forbud med deling af selvejergårde⁵⁵, og i takt med den skærpede – og centraliserede – kontrol, »evigdomsbrevene«, frikøbsbrevene, øgedes selvejernes juridiske afhængighed af kronens lokale repræsentanter såvidt, at de statusmæssigt kom til at dele skæbne med den øvrige landalmue. Endelig tyder »evigdomsbrevene« som nævnt på, at selvejerbønderne blev udsat for krav om øgede afgifter.

Ifølge landskabslovene kunne fæsteren – senere altså den »vornede« – frit fare af gårde, når han havde givet regulær opsigelse til fardag og havde afregnet med jorddrotten. Bestemmelsen anerkendtes stadig i Oluf 2's håndfæstning 1376⁵⁸ og opfattes som et almindeligt kontraktforhold. Ifølge J. Steenstrup må en række kendte tingstævninger over borttrømte landboer o. lign. fortolkes som indicier for kontraktbrud snarere end for brudt stavnsbånd⁵⁹. Jorddrottens juridiske myndighed overfor sin vornede var i det 15. århundrede imidlertid nået væsentlig udover, hvad kontraktforholdet indebar. Det skyldtes først og fremmest, at husbonden ved rigsloven 1304 fik »forsvaret« for dem, der boede på hans ejendom, hvilket indebar, at han juridisk blev deres fuldmægtige og formynder. Som konsekvens heraf erhvervede han efterhånden også revselsesret over dem. I den såkaldte vedtægt med almuen i Vends herred 1440 lover almuen, at ingen vil gribe ind, når en husbond griber en tjener, der har været forsømmelig med sine afgifter⁶⁰; med Christiern 1's forordning for Nørrejylland 1466 bekræftedes revselsesretten i artikel 10 – ingen gode mænd, som styrer deres tjenere med stok og jern eller deslige, skal anklages herfor, hedder det⁶¹; og med artikel 66 i Frederik 1's håndfæstning fra 1523 og artikel 7 i Christian 3's fra 1536 fik adelen fuld »hals og hånd« over tjenerne på dens gods. Arild Huitfeldt erindrede taknemmelig Frederik 1 for denne »drabelige« frihed, hvorved adelen ikke alene fik ret til hidtil kongelige bødeindtægter men også til at retsforfølge sine vornede, eksekvere domme over dem – endog ved dødsstraf – og konfiskere forbrudt gods.

Allerede inden Frederik 1 havde verdslige og gejstlige stormænd i ganske vist uhyre ringe omfang fået overladt »hals og hånd« over deres undergivne – således Eggert Frille »for troskab og villig tjeneste« i 1464⁶², og ærkebiskoppen i Lund, som allerede 1443 var i faktisk besiddelse af det kongelige sagefald, dvs. retsbøder, af tjenerne på kirkegodset i det store stift. Andre biskopper arbejdede mod

55. Rept. II 1857, 10369, 10595, 10783.

58. Aarsberetninger ... II 21 f.

59. J. Steenstrup, anf. v. HT. 5. r. VI 368 ff.

60. F. H. Jahn: Danmarks politisk militaire Historie under Unionskongerne. 1835 s. 512 f.

61. Aarsberetninger ... V 68.

62. Rept. II 1764.

samme mål og tjente naturligtvis til inspiration og opmuntring for deres verdslige standsfrænder⁶³. Håndfæstningen 1523 betegnede imidlertid et gennembrud og en stor, afsluttende gevinst for disse bestræbelser.

Tilmed blev hals- og håndsretten ikke den eneste af de mange blomstrende herligheder, der i perioden satte frugt. På Sjælland udviklede vornedskabet sig til et egentligt stavnsbånd. Det er endnu ikke afklaret hvorfor dette institut kun kom til fuld udvikling her. Muligvis hænger det sammen med, at selvejet allerede, da landskabslovene blev skriftfæstet, stod svagt på denne ø sammenlignet med andre landsdele.

Dets oprindelse hylder sig i mørke, og det har en overgang været tillagt overordentlig stor ælde. Sagregistret til Geheimarkivets nu næsten opløste »Topografisk Samling« har således dateret de ældste efterretninger om vornedskab til 1171. Grundlaget herfor er imidlertid ganske diskutabelt. Kilden er en dansk oversættelse af et privilegium angiveligt udstedt af Valdemar 1 til Kalundborg hospital, som i 1619 er indsendt til Danske Kancelli sammen med andre afskrifter af privilegiebreve, herunder et udstedt af Valdemar 3 i 1327. Begge disse breve – men ingen af de yngre – indeholder bestemmelser om, at enhver, som vil forlade hospitalets gods, skal købe sig løs af fødestedet med – i 1171-brevet 3 mark og i 1327-brevet 40 mark. Den latinske originaltekst til 1327 brevet er imidlertid også bevareret⁶⁵, men her findes den anførte bestemmelse ikke. Der er derfor grund til at betegne bestemmelsen om frikøbet som en forfalskning tilkommet ved en senere lejlighed.

J. Steenstrup og flere andre med ham har ment i artikel 11 i Lollands vilkår fra 1446 at finde spor af det med vornedskabet forbundne stavnsbånd⁶⁶. Artiklen foreskriver, at sunde og raske »husmænd« ikke måtte forblive boende på anden mands grund men skulle forskaffes egen bolig; kunne der ikke skaffes ham bolig på gode mænds gods, skulle kongens foged forsyne ham med en gård på krongodset. – Heri fandt Steenstrup en forpligtelse for husmændene til at tage arbejde på fødestavnen. Denne slutning er mulig men forekommer ikke helt overbevisende. Accenten ligger et andet sted – nemlig i den rækkefølge, hvori det ledige gods søges besat. Hvis ikke den private jorddrot kan skaffe manden jord, må kongens foged overtage ham. Der er sammenhæng mellem denne artikel og den efterfølgende, som forbyder kongens foged at efterstræbe selvejere på gode mænds gods, førend de har udredet deres kontraktslige forpligtelser.

Poul Johs. Jørgensen anså vornedskabet for indført omkring slutningen af 1300-tallet og anfører som belæg herfor kildesteder fra 1395, 1400 og 1410⁶⁷. Kilderne

63. N. Skyum Nielsen, anf. v. s. 35.

64. RA. Danske Kancelli B 160 Indlæg til Registre og tegnelser eft. 27/11 1619. – i registret hertil er privilegiet dateret til 1351.

65. Dipl. Dan. 2 IX nr. 372 21. feb. 1327.

66. J. Steenstrup, anf. v. HT. 5 r. VI 368. – Jvf. Fridlev Skrubbeltang, artiklen »Bonde« i Kult. Leks. for Nord. Middelald. II 87.

67. Poul Johs Jørgensen, anf. v.s. 462. – Kildestederne er hentet fra Eline Gøyes Jordebog (ed. A. Thiset 1892) s. 96. Rept. I 4317, ibid. 5102.

er dels pantebreve med bestemmelser om, at pantstilleren ved indløsning skal have sit gods igen med »bygning og vornede« (1410), eller at panthaveren beholder den vornede efter indløsningen af godset, som ved pantsættelsen var øde (1395), og dels et mageskiftebrev (1400), hvor den ene part, Lasse Jensen a vapn, lover den anden, dronning Margrethe, straks at »fange og skibe min frue« de mænd, som skulle bygge og besidde den øde torp Uglerup, som han bortmageskiftede. Nærmere beset angiver kilderne ikke andet end, at det udlånte tilbageleveres i samme stand som ved modtagelsen, eller at ejendomme, der indgår i en byttehandel, bør være jævnbyrdige. De er vidnesbyrd om vanskelighederne ved at skaffe arbejdskraft omkring år 1400, og det kan være fristende at tillægge dem udsagnskraft i retning af, at den vornede dengang var underlagt jorddrottens for-godtbefindende med hensyn til bopæl. Men det kræver god vilje at tillægge både de her nævnte kildesteder og den anførte artikel i Lollands Vilkår udsagnskraft om, at den vornede var pligtig til at blive boende på fødestavnen; og det er netop denne forpligtelse, der blev kernepunktet i det senere, sjællandske vornedskab.

Indicier for det til vornedskabet knyttede stavnsbånd har man først i slutningen af det 15. århundrede i form af skriftlige tilladelser fra jorddrotten til den vornede, at han må slå sig ned udenfor fødestavnen. Således tillod Roskildebispen Niels Skave i 1495, at Jens Galen af Nyerup, »født på vort og kirkens i Tureby len«, måtte blive boende på velbårne fru Ermegaards gods⁶⁸. Uden denne tilladelse måtte Jens Galen antagelig være vendt tilbage til fødestavnen sammen med sin hustru. At tilladelsen også omfatter hende, røber, at instituttet endnu er forholdsvis nyt. Det fuldt udviklede vornedskab hvilede alene på mænd, men inden det blev rodfæstet, har kvinder lejlighedsvis kunnet inddrages under det⁶⁹.

Samtidig hermed dukker et nyt element op i de af kronen udfærdigede pante- og forleningsbreve. Ved pantsættelsen af Stegehus til Anders Bille i 1509 pålagde kong Hans ham, ikke at uforrette de vornede og tjenere, der boede på godset, og ikke at sælge eller give dem eller nogen deres sønner af godset, de på fødte er, uden kongens samtykke⁷⁰. Da tilsvarende forbehold ikke træffes i pantebreve før 1490, må stavnsbåndet have været nyt. Overfladisk betragtet rimer dette dårligt med, at Sorøabbeden Oluf Jyde for pavens domstol i 1496 betegnede klostrets fæstere som »servi ascriptitii et glebe astricti« – indskrevne slaver, bundne til jorden – som klostret ofte havde solgt eller bortgivet, og som det overalt kunne lade gribe, dersom de forsøgte at forlade klostrets gods⁷¹. Måske abbeden snarere udtrykte en tingenes ønskede tilstand, sådan som den var ved at blive realiseret, end en gammel retssædvane. Drabeligt virker det, når den fromme fader kunne hævde, at han kunne idømme straffe og lade dømte henrette, og at han ofte havde gjort det.

Vanskeligheden ved at datere indførelsen af det med vornedskabet forbundne

68. Rept. II 8022.

69. *ibid.* 11063.

70. *ibid.* 11232.

71. Johs. Lindbæk: Biskop Niels Skave af Roskilde og Sorø Kloster, HT. 8.-r. I 263.

stavnsbånd ligger dels deri, at den frie opsigelsesret for ikke-stavnsbundne tjenestefolk og fæstere stadig respekteres; og f.eks. abbed Jeips regnskaber for Skovkloster antyder en temmelig livlig udskiftning af fæstere gennem 1470'erne⁷². Så meget er imidlertid åbenbart, at det øgede greb om de vornede, som på Sjælland og omliggende øer fandt udtryk i stavnsbåndet, der skulle knytte dem til fødestavnen, havde en tydelig parallel i kronens øgede kontrol med selvejerne. Tidligere end de vornede havde selvejere kunnet deles til stavns, og i og med at selvejerne efterhånden opfattedes som kronens »vornede«, udviskedes også skellet mellem de forskellige kategorier indenfor landalmuen.

En reaktion fra denne mod udviklingen er bl.a. fremkommet i den lollandske almues klage 1532 til Frederik 1 over, at fri selvejerbønderes sønner »pladses og deles« til at bygge på kronens gods. Udgangen blev imidlertid, at den kongelige lensmand herefter skulle tage borgen – dvs. løfte – af bondesønnerne på Lolland, at de alle – også de, der ikke skulle overtage arvegården – ikke ville flytte af gods og ikke bo og bygge andetsteds end på kronens⁷³. For klagerne må udgangen være opfattet som en forværring af forholdet – måske som et overgreb. Det viser en kløft mellem det syn på selvejerne, der endnu levede i almuen, og den status, regeringen tillagde dem imod slutningen af Frederik 1's regeringstid. Som en konsekvens af den betragtningsmåde, de højere stænder efterhånden anlagde på landalmuen i almindelighed og den sjællandske i særdeleshed, var de vornede på Sjælland blevet til arbejdskraft – en tingsliggjort arbejdskraft, som man kunne købe og sælge. De tidligste udtryk for denne betragtning finder man i de tilladelser til at slå sig ned udenfor fødestavnen, der har fået karakter af tosidede aftaler mellem afsender og modtager om udveksling af vornede⁷⁴. De første af sådanne aftaler stammer fra 1507. Senere udtrykkes det mere bramfrit – ofte ganske vist i form af forbud mod salg af bønder. Den forargelse, som havde udtryk i Christiern 2's landlov, over at kristne mennesker solgtes og gaves bort som uskellige kreaturer, mistede magtgrundlaget ved omvæltningerne i 1523, og den tidligere praksis fortsatte i hvert fald på krongodset⁷⁵. Forordningen om livsfæstet af 14. maj 1523 indebar ganske vist, at »bryden« – dvs. fæsteren – blev sikret imod vilkårlig opsigelse og »salg« væk fra sin fødestavn. Men den gav ikke hans sønner samme sikkerhed.

Om omfanget af denne – mange vil kalde det – uskik, skal der i denne forbindelse ikke knyttes flere bemærkninger. Tilstrækkeligt er det at slå fast, at såvel kronens kontrol med selvejerne og jorddrottens almindelige kontrol med især fæsterne på den sjællandske øgruppe åbenbart øges ved overgangen mellem det 15. og det 16. århundrede. Tidsmæssigt falder disse ændringer sammen med efterretningerne om det med vornedskabet forbundne stavnsbånd og for øvrigt og-

72. Aksel E. Christensen: Senmiddelalderlige fæsteforhold som forudsætning for forordningen om livsfæste af 1523, Festskrift Erik Arup, 1946, s. 149.

73. Frederik 1's reg. 1532 29/6.

74. Rept. II 10711, 11256, 11483, 11490.

75. Frederik 1's registre ss. 431, 432 og 443.

så med de anførte tegn på, at ordet »bonde« i stigende omfang anvendes som standsbetegnelse for landalmuen, mens det tidligere var brugt som betegnelse for selvejergruppen. Om rekationerne hos landalmuen på disse forandringer foreligger der imidlertid kun få klare oplysninger.

4. *Privilegier og herligheder*

Det skal her ikke sandsynliggøres, at det var kirkelige institutioner, som banede vejen for det »klassiske«, sjællandske vornedskab. Men det er rimeligt at anføre i denne sammenhæng, at bisperne i sidste halvdel af 1400-tallet udfoldede bestræbelser for at overtage herlighederne til klostres og sognekirkers ejendomme og dermed retten til at disponere over herlighedsydelse, der »gik« af ejendommene – foruden landgildet især gæsteriafgift, arbejdsydelser og afgifter knyttet til indfæstning og udfæstning. Det er bestræbelser, som lettest spores gennem de stridigheder, de gav anledning til¹. Et hyppigt indslag i sådanne godstrætter var voldgæstningen, der jo for at opfylde sit formål forudsatte en vis usikkerhed om omfanget af de herlighedsydelser, der påhvilede ejendommene.

Allerede Rigsloven 1304 havde indeholdt bestemmelser, som mellem de privilegerede indbyrdes satte grænser for udfoldelsen af værnerettighederne. Ifl. artikel 5 var det forbudt at tage andre i forsvar end sin egen »familia« og dem, der boede på ens gods²; og senere – både i Christoffer af Bayerns Landefred af 12. juni 1442 (artikel 4), Christiern 1's privilegium af 15. maj 1454 (artikel 1), og hans forordning 1. september 1466 for Nørrejylland (artikel 1) – indskærpes tilsvarende forbud mod at udstrække værnet over andre og ulovligt gæste anden mands tjenere³.

Angsten for, at blot enkelttilfælde kunne få tillagt præcederende virkning, går igen i flere tingsvidner, f.eks. et fra 27. marts 1491 om, at biskoppens foged, Hans Bild alene af »venskab« forsvarede Gered, dengang boende på Vor Frue Kalentes gods i Hoby, men at hverken bispens eller kongens foged siden havde gæstet førnævnte kalentegods⁴. Bestræbelserne for at udnytte de indtægtskilder, som lå gemt i værnet, må generelt have bevirket en opskruning af kravene til almuen. Men endnu er væksten i disse fordringer ikke videre kendt.

Hvad der kan peges på i denne sammenhæng er, at meget tyder på en øget konkurrence mellem almue og herrestænder om adgangen til skov, jagt og fiskevand ved middelalderens slutning. Under en langvarig strid mellem ridderskab og almue i Järrestad og Ingelstad herreder i Skåne – en strid som vist først fandt endelig, retslig udgang i 1513⁵ – tog sidstnævnte part i 1470 tilflugt til forfalskede

1. N. Skyum Nielsen: *anf. v.*, Scandia 23 s. 71.

2. Aksel E. Christensen: *Kongemagt og aristokrati*, 1945 136 f.

3. *Aarsberetninger ... V* 59, 65, 68.

4. *Rept. II* 6913.

5. *Suhms Samlinger ... bd. 2 hft. 2 s.* 136.

tingsvidner⁶. I anledning af de skånske købstæders klage bevilgede Christiern 1 bl.a., at (købstads- ?) almuen måtte nyde og bruge frie og ubeskattede skovveje til de kongelige almindinger, bl.a. »Mellem Veje« i Bara herred, forudsat at sæden ikke blev ødelagt⁷.

Skovene var ikke alene leverandører til samfundet af bygnings- og gavntømmer og dets væsentligste brændselskilde. De havde overordentlig betydning for landbrugets animalske produktion, dets opfødning af kvæg og især svin⁸, og flere jordrotter forstod at udnytte knapheden på græsningsareal, så at de bragte almuen i afhængighed af sig. Per Bille til Svanholm anklagedes af Roskildebispen for at lægge hans voredede under Selsø hindringer i vejen, når de efter sædvane ville sende deres svin på olden i Hornsved⁹. Per Bille krævede skyld for græsningen af en række mænd i Sønderby, Øsby og Torp, skyld som senere Torben Bille søgte at inddrage gennem Horns herreds ting¹⁰. Efterretninger fra Barritskov godsarkiv viser, at alle mænd i Klakring – også byens selvejere – udførte markarbejde for godsets herskab i 1475 og før, fordi byens svin gik over markeskel og ind i godsets enemærkeskov¹¹.

Baggrunden for en sådan styrkelse af den stedlige jordrots position overfor den omboende almue har altså ligget i en knaphedssituation. Fredningsbestemmelser som forbuddene mod gedehold – de ældste i Lollands Vilkår 1446 (artikel 5) og i Fyns Vedtægt 1473 (artikel 5) –, som træudførsels- og rydningsforbud i Fyns Vedtægt (artikel 2 og 10) og påbuddet samme sted (artikel 12) om at sætte bindingsværksbygninger på stensyld, vidner herom. Andre modforholdsregler afspejler bestemmelserne i Fyns Vedtægt (artikel 2–4) om, at der skal udmeldes til åsynsmænd en bonde og en bryde for hver skov, bønder og bryder har i fællig, for at dele fæld, og bestemmelser om forholdsregler mod skovtyveri.

Ånden bag disse modforholdsregler skinner klart igennem forbuddet mod gedehold i de af aristokratiet udformede Lollands Vilkår, som ensidigt er rettet imod almuen. Riddere og svende og dem med tilstrækkeligt enemærke er nemlig udtrykkelig undtaget herfra på deres egne gårde¹².

Af andre foranstaltninger kan nævnes udskiftning af fællesskov mellem lodsjerne. Ved udskiftningen o. 1447 af Særkeløse skov begrundes det med, at hver så kunne vide sin del og hæge om den¹³. Men at opfattelserne kunne dele sig med hensyn til ejendomsretten fremgår bl.a. af Frederik 1's brev af 23. oktober 1526 »om øksehug og fæld« i Nørrejylland: Vore undersætter tiltager sig øksehug i sko-

6. Rept. II 2849.

7. Aarsberetninger ... V 75.

8. Svend Gissel: Bol og By på Selsø, Bol og By V 31. Samme: Landgilde og udsæd på Sjælland i de store mageskifters tidsalder, 1968, s. 239 passim.

9. Rept. II 2443.

10. *ibid.* 3406.

11. *ibid.* 3619, jvf. 3653–54.

12. Fyns Vedtægt 1473-redaktionen, Da. Mag. 4. r. V 146 ff. – Lollands Vilkår, Aarsberetninger ... V 62 ff.

13. Rept. II 3923.

ve og riskær, som tilhører andre byer og gårde og sværger sig til samme øksehug med lovhævd, de rette lodsejere til stor brist og skade¹⁴. Hvilke parter i en skovtvist ville i øvrigt ikke kunne finde støtte for deres sag i sådan formulering!

Allerede længe inden recessen af 1558 nedlagde generelt jagtforbud for almue, præster og købstedsmænd, var almuens jagtret blevet afviklet jævnt. Formentlig var jagtretten allerede i lang tid knyttet til enemærket, som det f.eks. fremgår af en dom af Viborg landsting fra 1457, hvorefter retten til et anskudt dyr, som var brudt ud af enemærke og var faldet på andenmands grund, tilhørte den, som havde skudt dyret¹⁵. Ifølge den oftere omtalte Vedtægt med almuen i Vends herred 1440 var jagten udenfor enemærke formentlig forbeholdt kongen. Det hedder nemlig, at ingen bonde eller vorned skulle holde jagt men alene kongen, hans ombudsmænd og de riddere og svende, som »havde jagt«¹⁶ – hvilket formentlig vil sige, som havde enemærke.

Også i Lollands Vilkår forbødes det almuen, bonde eller vorned at jage eller tage med garn, armbrøst, hunde eller nogensomhelst jagt. I den ældste version af Fyns Vedtægt 1473 er forbuddet begrænset til at omfatte råvildt. Men bestemmelsen om, at den, som ikke afleverer sine rå- eller haregarn til jorddrotten, men dølger dem, skal anses for en tyv, viser, at sigtet var bredere. I 1492-redaktionen og i 1547-redaktionen af Fyns Vedtægt forbødes både rå- og harejagt. At forbuddene skyldes mere end standsnykker, fremgår af fredningsbestemmelserne: I 1473 totalfrededes råvildt for tre år, i 1492 var fredningstiden sat til fem år. Men begge redaktioner undtog rigtignok den »gode« mand, prælat, ridder eller riddersmandsmand, som ville bruge sine mynder på rå, hare eller ræv. Det havde også været hårdt, hvis man i hele fem år ikke kunne træne sin meute.

Mangelen på vildt i Nørrejylland fik kongemagten til at reagere. I 1513 forbød Christiern 2 »stragejagt« og »halmejagt« – hvad så det har været – med den standsegoistiske begrundelse, at »adelvildt« derved forlægges, kronen og ridderskabet til skade og forfang¹⁷. »Kronvildt« hed altså »adelvildt« dengang. Også Frederik 1 konstaterede, at vildtbestanden var truet og indførte 24. august 1527 alment jagtforbud for alle, som ikke »havde jagt«, hvilket siden Christiern 2's håndfæstning 1513 betød, alle andre end bisper og »gode mænd«. Kort tid senere – 6. januar 1528 – skærpedes forbuddet, idet jagt på »høigdiur« forbødes totalt. Det modificeredes dog 16. oktober samme år således, at »gode mænd« måtte nedlægge et enkelt eller to stykker hjortevildt til datterens bryllup eller hustruens kirkegang – men fornemmer i et glimt festskikkene i bedre kredse –, og endelig 1. august 1532 vedtog rigsrådet en treårig totalfredning af hjortevildtet i Nørrejylland samtidig med, at det blev præster, borgere eller bønder forbudt at befatte sig med nogen form for jagt¹⁸. Man skulle tro, at dette snart skulle korame til at

14. Frederik 1's reg. anf. dato.

15. Her efter Sjællands Landstings Dombog nr. 24 – LAS.

16. F.H. Jahn: anf. v. s. 513.

17. Suhm: Nye Samlinger ... bd. 1 hft. 1 s. 57.

18. Frederik 1's reg. ... anf. datoer.

omfatte hele riget. Men i reces 1537 indskrænkede man sig til at forbyde almue-mænd, herredsfogder etc. at holde støvere og myndere og til et forbud mod »krybeskytter« på »adelvildt«. Først 1558 kom som nævnt det hele riget omfattende jagtforbud for alle andre end »gode mænd«.

Motivet bag denne udvikling havde altså været sikring af vildtbestanden, og midlet man anvendte, bestod i indskrænkning af brugsretten – samme diagnose og kur som i tilfældet med skovene. Denne udvikling er gennemgået så omstændeligt, fordi den standsegoisme, hvormed herrestænderne forbeholdt sig eneret til uundværlige men efterhånden knappe herligheder, danner parallel til forholdene i for eksempel Tyskland i årtierne før 1525. Selv om vi ikke herhjemme har side-stykke til klagepunkterne i de tyske bønders bekendte »12 artikler«, som blev udformet ud på foråret 1525 i Øvreschwaben og siden dukkede frem i forskellige redaktioner rundt om i Mellemtyskland¹⁹, må det antages, at også den danske almue i erkendelse af de indtrådte forandringer ville kunne samtykke i deres tyske standsfællers krav om bl.a. fri adgang til almindning, græsning, skov, jagt og fiskevand, og at også de »for Kristi blods skyld« vendte sig mod livegenskab og hoveri. Om dette faktisk skete, foreligger der imidlertid ingen efterretninger.

5. Politiske reaktioner fra almuen

Når ændringer i samfundet indtræder med en hastighed og styrke, som gør dem mærkbare, kan en reaktion ventes fra dem, der berøres af ændringerne, i dette tilfælde altså fra landalmuen. På hvilke måder og gennem hvilke kanaler har den reageret? Nok aner man omridsene af det ovenfor omtalte »tingaristokrati« og dermed skyggen af en ledergruppe indenfor landalmuen, som altså i det væsentlige har bestået af vornede, men endnu har ingen undersøgelse tilladt os at følge formuleringen af landalmuens politiske ønskemål og fremsættelsen af ønskerne gennem de legale kanaler. Forsøgene på at gennemføre Christoffer af Bayerns såkaldte »tiendedom« af 7. januar 1443 og forskellige faser af købstadspolitikken viser på den anden side, at »beskedne mænd« af landalmuen med held eller betinget held har kunnet påvirke det politiske forløb.

Ved tiendedommen fik biskopperne i Jylland og Fyn trods modstand fra den verdslige del af rigsrådet tilkendt fuld bispetiende. Den indebar, at tiendeafgiften af afgrøder øgedes fra $\frac{1}{15}$ til $\frac{1}{10}$; men formelt stilledes almuen overfor valget mellem bispetiende og de hidtidige ydelser, biskopsgave, nannest osv. Med støtte fra ridderskabet foretrak almuen at forblive ved det gamle¹. Dommen blev atter afsagt i 1527 på herredagene i Odense og indskærpedes i kongebreve til f.eks. nørrejderne 18. juli 1528, lollikkerne og falstringerne 9. november samme år under trussel om dobbelt betaling ved forsømmelse; alligevel kunne den ikke gen-

19. Teksten gengivet hos Walther P. Fuchs: Akten zur Geschichte des Bauernkriegs in Mitteldeutschland, Jena 1942 II n. 1208. – Günther Franz: Der deutsche Bauernkrieg, 1958, s. 4 ff.

1. N. Skyum Nielsen: anf. v., Scandia 23, s. 88 ff.

nemføres. Under de vanskelige kår, kirken befandt sig, foretrak således biskoppen af Børglum at slutte overenskomst med skagboerne om fortsat betaling af de sædvanlige ydelser i stedet for bispetienden, og han var sikkert tilfreds med i det hele taget at opnå så meget. Han lod i hvert fald overenskomsten stadfæste ved kongebrev 23. juni 1529².

Et vidnesbyrd om, hvordan almue og ridderskab i dette stykke stod sammen, har man f.eks. i et tingsvidne, som Niels Eriksen (Gyldenstjerne) til Tim i 1457 udtog på, at biskoppens ombudsmand hidtil havde ladet biskopsgaven hente hos almuen og først dette år tvunget den til at føre biskopsgaven til kirken³.

Det er næppe urimeligt at gå ud fra, at en alliance mellem almuen på landet og ridderskabet lod sig etablere også overfor borgerskabets krav. Ved Erik af Pommerns handelslovgivning – foregrebet muligvis allerede i Valdemar Atterdags privilegiepolitik overfor de skånske købstæder – støttede regeringen tendenserne i retning af handelsmonopol for købstæderne og støttede dermed borgerstandens position⁴. Med vekslende styrke fortsatte senere konger denne politik, som ikke kunne undgå at kompromittere andre stænders (og udenlandske købmænds) interesser. Et egentligt handelsmonopol lod sig ikke gennemføre, eftersom prælater og ridderskab ved håndfæstningerne bestandig opretholdt ret til udførsel af hjemmeavlede produkter og indførsel til husstandens behov, hvilket i praksis gav dem vidt manøvrerum⁵. Men en frugt af bestræbelserne, såvel dem der kom til udtryk i Christiern 1's forordning 30. september 1475 og i Christiern 2's lovgivning, som de af borgerskabet gennem det 15. århundrede fremsatte klagepunkter, var den såkaldte læbæltepolitik, der i lige omfang ramte herrestænder og landalmue.

På øerne overfor den tyske østersøkyst havde landalmuen fra gammel tid vanen at fare til søs både i handel og fiskeri, og almuen på Lolland formåede trods bestemmelserne i Naskovs privilegier 1445 mod ulovlige havne og forbuddet ti år senere mod detailsalg i alen og i skæppen på Lollands Albue at bevare og senere at genvinde adgangen til at drive søværts handel⁶. På rettertinget under linden på Gråbrødreklosters kirkegård i Kalundborg blev der 1460 afsagt dom mellem borgerne i Naskov og øens bønder. Dommen gav bønderne ret til at fare til Tyskland med egne hjemmeavlede produkter og til indførsel til gårds behov – ganske svarende til f.eks. ridderskabets rettigheder. Men de skulle sejle om dagen og ikke om natten, og de skulle lade dannemænd se, hvad de førte med sig⁷. Under Christiern 2 fik købstæderne på Lolland eneret på eksporthandel i 1516⁸; men Frederik 1 retablerede 14. august 1523 de lollanske bønders sejladsrettigheder⁹.

2. Frederik 1's reg. ... anf. dato.

3. O. Nielsen: Jyske Tingsvidner s. 20.

4. Orla Vestergaard: Forkøb, Landkøb og Forprang. Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen, 1966, 185 ff., især 203 ff.

5. Grethe Ilsoe: Dansk herremandshandel med hansekøbmændene. Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen, 1966, s. 305 ff. – Orla Vestergaard: anf. v. s. 211 ff.

6. Rept. I 7502, Rept. II 465.

7. *ibid.* 1193.

8. Suhm: Samlinger ... bd. 2 hft. 2 s. 70.

9. Frederik 1's reg. anf. dato.

I anledning af langelandske bønders klage 1529 over, at borgerskabet ikke var i stand til at forsyne dem med nødvendige varer, humle, stål, salt og klæde, tillod Frederik 1, at de som »sad for en gård« – selvejere og vel også landboer – måtte udføre deres hjemmefødte fæ og egen avl til stæderne indføre til eget behov uden dog at handle eller sejle for andre¹⁰.

I slige tilfælde ønskede kronen altså ikke at kriminalisere en bondehandel, den umuligt kunne forhindre. I forhold til standsfællerne andetsteds havde landalmuen på sydhavsøerne dermed en enestående stilling. Tilmed havde de under Christiern 1 ført deres sag til tops og vundet den til trods for, at købstadspolitikens konjunkturer stod anderledes højt dengang end senere i årene efter Christiern 2's fald. Det antyder forskelle i almuens vilkår fra sted til sted, som viser sig også i andre sammenhænge.

Under Christiern 2 blev kvitteringer for udbudspenge stilet direkte til almuen i Göinge herred og ikke som andre steder til en kongelig lensmand eller foged. Her var det nemlig almuens egne repræsentanter, som oppebar og indsendte beløbene – noget ganske enestående¹¹. Da almuen her – omsider – bekvemmede sig til at hyld Frederik 1, indrømmede kongen efter forhandling med deres repræsentanter herredets bønder »slig frihed«, nemlig: bortfald af arveafgift på 30 skilling, når »bonden« dør, forbud mod, at fogden tager et pund smør (svarende til $\frac{1}{15}$ tønne) for 30 skilling sagefald, forbud mod, at gælkeren på Helsingborg – lensmanden – sætter en bonde til ridefoged, og fastsættelse af gælkerens gæsteri til omfanget på Christiern 1's og kong Hans' tid¹². Det var altså hovedsagelig indrømmelser af fiskal art. Åbenbart har det ikke været attråværdigt for en selvejer – eller hans standsfæller – at blive udnævnt til ridefoged på en af lenets ladegårde. Ved Tyge Krabbes mellemkomst blev privilegiet efter Søren Norbys oprør i Skåne april-maj 1525 atter bekræftet 27. august 1525¹³.

Som i Göinge herred fandtes også i Lolland en almue hvis selvstændighed og selvbevidsthed adskilte den fra normalen. Den tidligere omtalte klage 1532 indeholder et helt katalog af ankepunkter. Den lollandske almue ankede over, at vornede sønner besværes med særlig beskatning, inden de måtte tjene »bonden«. Den ankede over usædvanligt gæsteri til skriveren og over, at man tvang den til at give skriveren en tønne havre ved fæste af en gård og over, at man, skønt man gav korn og penge som afløsning for arbejde, alligevel blev tvunget til yderligere ægt og arbejde. De ankede videre over, at lensmanden først ville annamme landgildet til såtiden, – at de med andre ord skulle have omkostninger og besvær med at opbevare landgildekornet hele vinteren og vel tilmed selv udrede tab og svind under oplagringen. Den ankede over, at pengeafløsningen for »skattelam« nu blev sat til 12 skilling og afløsningen for en tønne smør til 24 mark, og endvidere over at lensmanden trods privilegierne tvang den en gylden fra for hver rejse til stæ-

10. Frederik 1's register 8/7 1528.

11. Suhm: Samlinger ... bd. 2 hft. 2 s. 175 – ibid. bd. 2 hft. 3 s. 154.

12. Frederik 1's register 22/7 1523.

13. ibid. anf. dato.

derne i Nordtyskland med det hjemmefødte kvæg osv. Endelig ankede den over det ovenfor (s. 96) berørte forhold, at selvejerbønderes sønner blev tvunget til at tage bo på krongodset.

Sidste punkt angik personlig status; de øvrige var af fiskal karakter. Forholdene synes at kunne tilskrives misbrug fra lensmandens og hans skrivers side. Forelagt ankepunkterne gjorde rigsrådet en »skikkelse«, som imødekom klagerne på de fleste områder. Helt afvistes som nævnt klagen over stavnsbånd på selvejersønnerne. Helt imødekommet blev klagerne over ægt og arbejde trods pengeafløsning, – over lensmandens udskydning af terminerne for modtagelsen af landgildekorn, – landgildet skulle herefter betales inden S. Andreæ apostoli dag (30. november), – og over lensmandens krav, selv om de sejlede efter privilegiens »lydelse«, forudsat blot, at de betalte den rette told. Med hensyn til de øvrige punkter bestemtes, at de som ikke kunne »komme afsted« med at betale de pligtige lam, smørskatten og den anden småredsel, istedet i penge skulle give, hvad det »gælder udi næste købstad« – altså en anerkendelse af, at myndighederne holdt sig skadesløse for prisstigninger. Gæsteri fastlagdes som »i arilds« tid til én stalddreng ved hestene og ikke flere hunde end et par mynder og to kobler støvere. Skrivergæsteri påhvilede alene dem, som resterede for landgilde; dem måtte skriveren gæste med én ledsager. Skriverhavre bortfaldt delvis, idet kun de, som af gammel tid havde givet skriverkorn, skulle årligt give skriveren en skæppe byg for at indføre dem i jordebogen. Med hensyn til beskatningen af vornede sønner blev dette indskrænket til pebersvende, som foer i fiskeri og dem, som ikke tjente i et halvt eller helt år. De andre skulle først beskattes, når de overtog en fæstegård.

Man får indtryk af, at rigsrådet søgte at stille sol og vind lige og holdt almuens forpligtelser indenfor det fra gammel tid hjemlede. Men det er værd at mærke, hvor nemt selv ulovligt pålagte ydelser næsten har kunnet vinde hævd.

For almuen kunne det altså nytte at klage. Det var blot ikke klager, som rejstes på en hel stands eller samfundsklasses vegne, men klager som udgik fra lokalt afgrænsede grupper. Især under Christiern 2 og Frederik 1 har regering og retterting i ikke få tilfælde imødekommet klager fra beboere i en landsby eller et herred over uvanlig tyngde. Klagerne fremsendtes almindeligvis gennem den kongelige lensmand, som i hvert fald i disse tilfælde har viderebragt den loyalt. Gennem den adelige lensmand Johan Urne, der sad på Københavns slot, klagede således seks mænd af Ullerup på Amager til kongen over at være besværet med uskellig tyngde og arbejde til – Københavns slot! Ved kongens brev 2. august 1528 blev ydelsen fastsat to læs hø og frihed for det daglige arbejde mod årligt at betale slottet $\frac{1}{2}$ lødig mark; foruden landgilde og gæsteri skulle de desuden yde en langægt årligt som »af arilds« tid. Samme år klagede selvejere på Kullen over, at lensmanden på Helsingborg begærede »støo og haffn« af dem, skønt stud og havne i lang tid havde været indregnet i den skat, de erlagde i penge, og de fik medhold – måske i forbindelse med, at lensmanden Tyge Krabbe modtog 60 lødige

mark af almuen på Kullen, for at den kunne blive ved det landgilde, den »nw« gav¹⁴.

Når almuen i Nordskåne og på Lolland synes at have nydt præferencer, kan det have hængt sammen med en betydelig opblanden af lavadel i gruppen af selvejere¹⁵. Lavadelsmænds deltagelse sammen med almuen i Søren Norbys skånske oprør er som nævnt (s. 79) vel afhjemlet¹⁶; den talrige lollandske væbneradel var i årtierne op til og efter 1500 formelig blevet udryddet gennem højadelige slægters opkøb; men mange efterkommere levede videre som selvejere eller fæstere¹⁷. Indtil videre har vi imidlertid kun gisninger om den betydning, deklasserede lavadelsmænd faktisk har haft for landalmuen, når vi ser bort fra deres deltagelse i opstandene.

Muligheden for opstand hører med, når man vil skønne omfanget af landalmuens politiske indflydelse. I det ovenstående har vi kort berørt muligheden af væbnet optræden på tinge, og i hele problemet om at være almuen »mægtig«, som særlig er aktuelt under Christoffer af Bayern og Frederik 1, hvor nyligt dæmpede opstande og en konge i eksil nødvendiggjorde en skærpet årvågenhed fra myndighedernes side, indgår det forhold, at hvermand nært sagt har rådet over våben.

Tilsyneladende har myndighederne under Christoffer af Bayern forestillet sig muligheden af en afvæbning af landalmuen eller i det mindste en kontrol med dens våbenforsyning. I den oftere nævnte Vedtægt med almuen i Vends herred fra 1440 fik de løfte om, at almuen ikke ville have panser eller armbrøst uden deres husbonds minde og slotshovedsmandens samtykke¹⁸. Storre almen gyldighed fik forordningen af 5. juli 1442 om ikke at bære våben udover den »daglige kniv«, når man færdedes i købstad, på tinge, til gilde, i landsbyen og i kirke, idet den gjaldt hele riget og ikke udelukkende nogen stand. Særlig længe har forbuddet næppe kunnet håndhæves. Da borgerne i Kolding i 1473 klagede over, at bønder bar deres værge på byens gader også efter, at de havde været på deres herberg¹⁹, stadfæstede kongen, at ingen måtte bære våben på Kolding gade, »uden nogen vor råd eller nogen vore gode mænd og deres tjenere«. Her er forbuddet læmpet for herrestændernes vedkommende, naturligvis fordi disse aldrig ville have overholdt det.

Flere vidnesbyrd viser, at tilmed vornede har ligget inde med våben. Fra Halland hører man i 1468, at en af Aage Sandbæks vornede med spændt armbrøst lagde sig i »mordsti« for en af Aage Akselsen (Thotts) landboer²⁰, og fra Lolland hører man i 1473, hvordan øens senere landsdommer, væbneren Anders Grå, under en godstvist med Johan Oxe voldgæstede nogle vornede og foruden sølv og

14. Frederik 1's reg. ... anf. dato samt 11/7 og 14/8 1528.

15. Troels Dahlerup: anf. v. HT. 12. r. IV 40.

16. J. Allen: De tre nordiske Rigers Historie ... II 1, s. 18.

17. Erik Ulsig: Danske adelsgodser i middelalderen. 1969, s. 243.

18. F. H. Jahn: anf. v. s. 510 f.

19. Rept. II 4215.

20. ibid. 2370.

skårne klæder også fratog dem deres panser og armbrøster²¹. Myndighedernes forholdsregler får naturligvis deres særlige karakter af denne udbredte besiddelse af våben. Men når man ser bort fra opstandene under Christoffer af Bayern og Frederik 1, er det ikke kommet til uro af mere end yderst begrænset omfang.

At landalmuen har følt sig presset særlig i årene op til og under Frederik 1, må betragtes som godtgjort. Når den reagerede, – enten det nu skete gennem klager eller gennem lydighedsnægtelse, der kunne spænde fra betalingsvægring til åbent oprør, handlede den først og fremmest som lokalt afgrænsede grupper, aldrig som stand. Hertil savnede den indbyrdes kommunikation og ledelse.

I den daglige politik og administration spillede almuen en betydelig rolle, som formentlig først og fremmest kanaliserede sig gennem den ledelsesstruktur, der dannede sig omkring tingene; og indenfor de lokale rammer kunne der fra almuen udgå initiativer af en betydelig politisk gennemslagskraft. Retsapparatet, fra herredstinget til kongens retterting, var den ene af de kanaler, der åbnede sig, den anden var, som vi har set, klageadgangen gennem den kongelige lensmand; og begge veje blev udnyttet og i nogle tilfælde udnyttet med held. Men initiativerne havde lokalt sigte, når det var almuen og dens ledere, der stod bag dem, og blikket var rettet mod håndgribelige forhold som tyngde, skat og ejendom. Anderledes når en skipper Clement, en Søren Norby eller måske en Henrik Tagesen Reventlow trak storpolitikken – eksilkongens sag – fra herredsting til herredsting og forenede befolkningens hidtil isolerede reaktioner på skattetryk og anden forurettelse i åbne og omfattende opstande. Som tidligere nævnt, var ledelsesstrukturen på herredstingene måske sårbare overfor påvirkning fra ledende kredse. Men dette kunne i situationer, hvor rigets centrale organer stod svækkede, åbne uberegnelige muligheder for de oppositionelle kræfter indenfor herrestænderne, som forstod at knytte landalmuen til deres sag. Måske denne lejlighedsvis uberegnelighed har været det vigtigste moment, når man dannede sig et omrids af landalmuen som politisk faktor.

Summary

The paper is mainly based on records of the *things* – i.e. district-courts and other local moots. It attempts to illustrate the peasantry's opportunities of political initiatives within the framework of the legislation during the period 1439 (the ousting of King Erik Pommeranian) to 1523 (the ousting of King Christian II) – a period in which other estates obtained privileges at the expense of the peasantry.

The participation of the peasantry in public affairs is sought illuminated through a review of specifically the composition and work of the courts. An ex-

21. *ibid.* 3341.

mination of personal names found in the court-records suggests that around the bailiff of the *thing* there has been a tendency towards developing a »*thing-aristocracy*« – a group of people characterized by frequent attendance and prominent placing in the records. Around the year 1500 the »*thing aristocracy*« mainly consisted of tenants.

The author considers the administrative importance of the *things* to have been essential, especially at the local level.

Furthermore, the author finds that while the freeholders, as early as 1282, for tax reasons have been burdened with the so-called »*stavnshånd*« (adscription), the same dues, which under the name »*vornedskab*« (serfdom) rested upon the tenants of Zealand and the surrounding islands, are not proved with certainty until the last decade of the 15th century (chap. 3).

Legislation on preservation of forests and hunting (around 1500) shows that the peasantry in Denmark had been brought to a position which resembles the conditions in Germany, even though there is no Danish parallel to the generally known »*12 articles*« of 1525. Reactions from the peasantry show that they have been able to take advantage of the legal possibilities of complaint, but the lack of leadership, information, and ways of communication made them unable to react at an estate of the realm – contrary to the commoners of the towns. The best results are obtained by locally defined groups; considerable differences are noticed as to the peasantry's rights from place to place. In general, though, there is a tendency to obliterate the differences between freeholders and tenants.